

Már 225 éve, hogy Pacséron vagyunk

Kétszázhuszonöt éve, hogy sorsukkal elégedetlen őseink – élve a kínálkozó alkalommal – fölkerekedtek, és új otthont teremteni útra keltek a kissé zsúfolt Nagykunásgból az akkortájt még meglehetősen gyéren lakott Bácskába, egész pontosan Pacsérra, a Cothmann-féle jelentés szerint „*a kincstárnak legnagyobb és legértékesebb bácskai pusztájára*”.

Okmányok is igazolják, de józan ésszel is felfogható, hogy az áttelepülőket új otthonukban nem várta földél, csak az inzellér által szabályos rendben kimért pusztá telek. Ezt foglalhatták el, erre állhattak be és rakhatták le a magukkal hozott ingóságaikat. Itt verhettek sátrat, rögtönözhetek ideiglenes szálláshelyet, pányvázhatták ki lovaikat, karózhatták ki teheneiket, ereszthették szabadon szárnyas- és egyéb jószágaikat, hogy elrendezve mindent, megkezdhessék a letelepedés első és legfontosabb lépését: a házépítést.

A szájhagyomány még ma is emlékezik ezekre a nehéz, de lélekemelő időkre: *Mikor idejöttek eleink, mindenféle nádasok vótak. Rengeteg sok nád vót... meg fa. Fák vótak. A fójó mellett végig fák vótak. Szedték ki a fákat és építették maguknak a... nádbul a szárnyékot, hogy birjonak valahol lenni, mert ugye lakás nem vót sehun se.*

S ha most egy pillanatra lehunyjuk a szemünket, és visszagondolunk azokra a kétszázhuszonöt évvel ezelőtti napokra, magunk elé képzelhetjük az életüknek „*jobb móddal való folytatása végett*” ideérkezett eleinknek lázas buzgólkodását, sürgését-forgását. Csattogtak a furkók, emelkedtek a falak, és a nyár végére, az őszi esők beállta előtt talán már minden család a saját házába költözhetett.

Az első építkezések a völgyben történtek. (A völgyben, amelyet a Telecskai-dombok tövében folydogáló Krivaja patak alkot, és amely völgy nemcsak az egymás szomszédságába települő Pacsérnak és Omoravicának,

de a kissé távolabb fekvő Feketicsnek/Feketehegynek is befogadója, ott-hona lett.) A morovici szájhagyomány szerint *a vőgyre építettek, hogy közel legyen a víz. Mer hegyre nem bírtak, mer ugye nem bírtak kutat ásni, nagyon sok időbe került, hanem a vőgyre. A vőgy teljesen be vót építve.*

Így hagyományozódott ez a pacsériak között is: *Itt építkeztek a vőgyajba, mivel úgy vótak vele, hogy a hegyen nem tudnak vizet taláni.*

A házak vert falúak vótak... meg sárbul csinálták a falat. Csakhogy nem vót ám ijen magos meg minden. Alacson vót. Kis ablak vót, csakhogy világítson. Kilépték, hogy ez ni, oszt akkó csinájuk.

Elképzelhetjük az első évek nehézségeit, küzdelmeit! S ha csak ilyen természetűek lettek volna a bajok! De az újonnan érkezett református magyaroknak még a tíz-egynéhány évvel korábban odatelepült szerb lakosokkal is meggyűlt a bajuk.

A település évében (1786-ban) ugyanis Pacsérnak már voltak lakói, a „nem viniált görög anya szentegyházhoz tartozó rátságok” (a település évében készült *Grund-Buch* – Telekkönyv – tanúsága szerint negyvenhat család), akik nem fogadták szívrepesve a „mintegy 245 familiából álló magyarság[ot], [...] kik Magyar Országból ide származván Helvetika Ecclesiának vallásához tartoznak... [és] a föld művelésnek és marha tartásnak kedvéért jöttek Magyar Országból eme földre”. Ahol csak tehették, gáncsolták, inzultálták őket. Egy 1792-ig vezetett panaszlista tanúsága szerint még halálos kimenetelű leszámolásokra is sor került.

Az első évek azonban nemcsak az újrakezdés nehézségei miatt voltak keservesek, hanem azzá váltak az egymás után többször is rájuk köszöntő szárazság és más elemi csapás miatt is. Az egymást követő terméketlen esztendőek szinte éhínséggel fenyegették a népet, és ha a kamara nem segít rajtuk, bizonyára halálos áldozatai is lettek volna a nélkülözésnek. Kitűnik ez az 1790. október 1-jei keltezésű, és „az Rácz Pacsér lakossai” aláírású folyamodványból is: „Midőn csak életünkre való táplálásra gabonáink nem termettek, a szükség, éhség és nyomorúság arra készítetnek, hogy valamint is első kéréseinket füstbe menni nem engedte legyen, úgy szinte most azon atyai kegyelmes hűséget alázatosan éhességtől nyomattató fiaitól meg nem vonván könyörüljön rajtunk és mindennapi kenyerünkre gabonát kölcsönözni méltóztasson...”

Még keserveesebb a mindössze két héttel későbbi keltezésű, de most már az összlakosság nevében írt panasz: „Alábbirattak Pacsér Hellségének Lakossi Siralmas Panaszolkodással nyujtyuk Gyötrelmes állapotinkban rejánk bocsjtott Sokizbéli Sullos Csapássoknak kiálhattatlan Ostorait tudni illik ezen folyando Török háborunak eleitül kezdődővén mindez mostani jelenvalo időknek folytaik [értsd: folytáig – P. A.] kik is mégujonnan az Tttes Várme-gye kebelében szálván Gyökerett sem verhettvén, Anyira Szorongattattunk

hogy már is több Lakossaink úgy meg vesztégettődtek Számos Jozsagaiknak el hullása által melyek is csak az magok szükséges elemeikre való eledeliket sem kereshették; és alkalmatlánokkál válván nem pedig hogy eő=Fölsége s az Tttes Vármegyének kegyelmessen ki adott dolgaiban valamélly mozdulással lehetnének. Hogy pedig Jozságaink Számossan elvesztek, a fellöll úgy álmélkodunk hogy az a Tttes Vármegyének is tuttura volna midön már azokrul két izben is alázatos Jelentésekett tevén améllyeknek száma több mint 242 darabra mégyen; s ez elleszt Jozságoknak föl tettettett es meg nevezett Ara 5960 frtnál sullossabb; holott pedig még minyajának fölszámlátatassara nem is érhetvén.”

S hogy a következő években sem sokat változott a helyzet, tanúsítja Keresztesi György iskola rektor 1796. január elsején keltezett levele: *„Tekintsenek kérem mind az elmúlt mostoha időkre, melyekben a szükségnek miatta sem a sz[ent] Eklézsia nem fizethette az életbeli konvenciót, sem a szülék nem adhatták gyermekeikért a bért, akkor pedig egy vékáért többet kaptam volna, mint a nyáron négy vékáért”*, csakúgy, mint a szolgabíró Latinovits József-hez benyújtott panasz 1797-ből: *„Kegyesen tekintse a mi ügyetlen és tehetetlen voltunkat ily okokra nézve, hogy miolta a Pacséri Pusztán Ófelsége kegyes engedelméből megtelepedtünk, mindeddig az ideig boldogtalan esztendők követtek bennünket, és pedig a kegyetlen háborúk, akiknek segedelmére legényeket mindenkor mi is adtunk [...], emellett követett bennünket a nagy drágaság, melyben hogyha a Tttes Uraság rajtunk nem könyörült volna, sokak éhel is közülünk meghaltak volna, melyre való nézve [...] kívánjuk jelteni, hogy 25 000 frt áru gabonát vettünk föl, most pedig ismét újra az időnek terméketlensége miatt vetni való gabonát, 791 pozsonyi mérőt kénytelenítettünk felvenni [...].”*

A fenti idézetek summázata, hogy a mostoha viszonyok, a mind ez ideig boldogtalan *esztendők* valamennyi itt élő: szerbet és magyart, reformátust és pravoszlávot egyaránt nélkülözéssel, koplalással fenyegettek.

Befolyásolták-e ezek az instanciák a királyi kamarát döntése meghozatalában, nem tudjuk, de tény, hogy 1800-ban a kincstár eladta Pacsért 118 000 forintért tizenhat, jobbára előkelő megyei hivatalt viselő nemes úrnak.

A falut megvásárló földesurak a 18 537 holdat kitevő határt: szántót, rétet, legelőt, kaszálót, szőlőt, gyümölcsöst, halastavat nem osztották föl, hanem osztatlan egészként ún. nemesi komposzesszióként (közbirtokként) használták. Többségük azután a faluban házat, kúriát építtetett, és családotstul, cselédestül Pacsérra költözött, sőt néhányuk (Ódry, Császár, Rezsnyi, Potskay, Szucsich és Mészáros) a királytól a birtokkal együtt a községről *pacséri* (latin szóhasználattal: „*de Pacsér*”) nemesi előnevet (pre-dikátumot) is kapott.

Mivel pedig a földesurak és cselédek katolikus vallásúak voltak, anyanyelvük szerint pedig magyarok, illetve bunyevácok, horvátok, így az addigi kétnyelvű magyar és szerb) és kétfelekezeti (református és pravoszláv) falu háromfelekezeti és háromnyelvűvé vált.

Hogy a tulajdonosváltásnak örvendtek-e az addig kincstári jobbágy státusban élő lakosok, nem tudjuk, de hogy az új tulajdonosok által elkövetett önkényes birtokeltulajdonításoknak nem, az bizonyos. Igazuk vélelmében és a jogbiztonságba vetett hitük erejében bízva kétszer is bepereltek újdonsült földesuraikat. Az első pert 1817-ben indították. Kimenetele első fokon is, másodfokon is az új birtokosoknak kedvezett. Az eltulajdonított földeket a panaszosok nemhogy nem kapták vissza, de még „*a Felsőges Kir. Kamarai Igazgatóság által már befejezett Urbéri rendezést tárgyazó, s a jobbágyság birtokába adott és a község házánál*” őrzött eredeti térképeket, telekkönyveket is „*jó hiedelem mellett*” a községi elöljáróktól kicsalták, vagy ahogyan *Oross Sándor Jobbágy, Patséri Lakos* panaszolta a főispánnak: „*mind a Prediumi s mind pedig az Dimensionalis Mampankat és ahoz tartozó Donationalis s Contextus Leveleinktől is, mellyeket az Hellység Penzen meg váltott meg foztattak*” és többé vissza soha nem adták.

Hasonlóképpen ért véget az 1824. évi második *urbarialis pör* is.

Amit viszont a jobbágyok „kaptak”, az világosan kitetszik az előbb említett *Oross Sándor Jobbágy, Patséri Lakos*nak a *fő ispány úr* Vajai gróf Vay Ábrahám önagyságához intézett, minden lényeges részletre kiterjedő beadványából. Nyelvezete ugyan kissé ódon, kissé nehézkes, de papírra vetett panaszja tanúsítja, hogy írója karakán egyéniség volt, aki nem ijedt meg a saját árnyékától, és bátran szembeszállt, mindenre elszántan felvette a harcot a nála sokkal hatalmasabbakkal is. Igazának keresésétől nem tántoríthatta el sem fenyegetés, sem a ténylegesen kiszabott és valóságosan is végrehajtott súlyos testi fenytés, illetve börtönbüntetés sem. A szenvedés csak elszántabba, konokabbá; kálomista kun voltát igazolandó: nyakasabbá tette.

„*Én alább meg jegyzet mély alázatosággal s reszkető bátorsággal fejtem adom a Nagy érdemekkel s draga kegyekkel érdemesítet igazságoknak ki szolgáltatására*” – kezdi a grófhhoz címzett beadványát, majd mindjárt a lényegre térve azzal folytatja, hogy 1801-ben a földesurak újra felmértvén a határt, a községet mind a szántókat, mind a kaszálókat és legelőket illetően 2836 holddal megkárosították. De nemcsak hogy megcsönkítették a földjeiket, hanem még a terméketlen és hasznavehetetlen szénakaszalóikon szenvedett veszteségeiket is a jobbágyok hasznos vetéseinek a megdézsmálásával kárpótolták. Tették ezt annak ellenére, hogy a „*felsőges Cosilium*” az efféle dézsmálást számukra 1817-ben megtiltotta.

A földesurak azonban nemcsak hogy a tiltást nem vették tudomásul, de az igazságtalanságot panaszlókat még meg is vesszőzték, sőt a folyamod-

ványírot előbb „18 fontos Vasba, és hat Hetekig a Tömlötz leg alsobb reszebe”, majd azt követően „Negy Hetekig a felső fogházba” zártatták, és öreg kora ellenére még „40 Páltzaütésekkel” meg is büntették.

Az igazságát és egyúttal az igazságot is kereső Oross Sándor jobbágy világosan látja, és folyamodványa zárásaként meg is fogalmazza, hogy alsóbb szinteken reménytelen az igazság kiderítése, hisz a panaszok kivizsgálását és az igazságszolgáltatást ezeken a szinteken épp azok végzik, akik ellen a panaszosok szót emelnek. Így fogalmaz: *„Végezetre én mint illy keservesen tiz Heteket büntelen Rabságot s Palcza büntetést szenvedő, Grof ő Nagysága előtt szívből esedező, a Nemes Varmegye eleiben terjesztettem Panaszos ügyemet; és ő Cs:K. fölsége Szent Tronusa eleiben apelaltam, és mivel a mi földes Uraink részérnt többnyire magok a Nemes Varmegye Tanatsosi; így tehát az én keresemre tsak fül be=dugva némáltak, és ha feleltek is, tsak mindenkor fenytő s ijesztő irgalmatlansagokkal válaszoltak.”*

Nehéz, viszontagságos évek, évtizedek voltak, de református vallásukhoz ragaszkodó őseink a nehézségek ellenére is kitartottak. Fölépítették házaikat, feltörték és megművelték földjeiket, kaszálták rétjeiket, őrizték, legeltették állataikat, majd amikor elmúltak a szabad évek, fizették a dézsmát, jártak robotba, és teljesítették a különféle földesúri szolgáltatásokat. Igaz, nem mindig szó nélkül, és talán sohasem valami szívrepesve, de becsülettel és tisztességesen. Közben az istenről sem feledkeztek meg. Neki is hajlékot emeltek, először (1791-ben) csak egy szerényebb fatornyosat, majd 1833 és 1835 között ezt a még ma is álló nagy és tágas téglapüületet.

A falut megvásárló katolikus közbirtokosok pedig, mint kegyuraság, 1824-ben szervezték meg az önálló plébániát, és építették föl a katolikus templomot, valamint paplakot.

A falunak ekkor, pontosabban 1825-ben 192 jobbágytelke, 554 háza és 3231 lakosa volt.

A házak száma a századforduló végére valamivel több mint ezerre szaporodott. Túlnyomó többségében persze csak amolyan szegényes: alacsony, vert falú, nádfedeles falusi ház. Ilyenek épültek szinte a XX. század derekáig, csak a tetőre került – az 1920-as, 30-as évek tájékától – nád helyett cserép. Nádfedeles, szabadkéményes házzal egyébként még a XX. század második felében is lehetett találkozni, bár ekkor már igazán ritkaságszámba ment eredeti, átépítetlen, XIX. századi nádtetős házra akadni. De azért akadt. Az utolsót 1957-ben bontották le, illetve alakították át.

A leggazdagabbak ferhérungos¹ keresztházait kivéve az 1960-as években kezdődő új típusú építkezésekig a házak végházak voltak, és a porta utcai

oldalának bal, illetve az átelleni oldalon a jobb sarkában álltak, miközben homlokzatukkal és egy vagy két kicsi ablakkal az utcára néztek.

A porta hosszában épült végházak tagoltsága a tulajdonos vagyoni állapotára is utalt. A szegényebbek szoba-konyhás kis házai mellett a módosabbak háromosztatú nagy házai sorakoztak sokszor *ganggal*, oldalszobával, sőt a kocsibejárón túl, az udvar másik oldalán, a házzal átellenben nyári konyhával is ellátva. A háromosztatú végház utcára néző elülső szobáját *nagyháznak*, a hátulsót pedig *kisháznak* nevezték. A két szoba között volt a konyha.

Régebben, kb. az első világháború végéig, de sok helyen még azután is, egészen a 30-as, 40-es évekig ennek a középső résznek csak a hátsó fele volt a konyha, szolgálta a főzéssel, fűtéssel járó tevékenykedés céljait, elülső része amolyan mai értelemben vett belépő, előszobafele volt: *pitvar*, ahonnan nyíltak az ajtók a szobákba jobbra is, balra is.

Amíg csak a középső rész hátsó fele volt a konyha, addig az nyitott is volt, vagyis *szabad kímín vót, nem vót lécsukva. Lē vót bótolva, mint a pince, a közepin vót hagyva juk, oszt [a füst – P. A.] ott mēnt ki*. A konyha két oldalán egymással szemben 50–60 centi magas *padka* volt. Ez szolgált tűzhelyül, mert tüzet akkortájt még nem zárt tűzhelyben, hanem csak szabadon, a főznilót magában tartalmazó *vászonzafzik* köré, vagy legföljebb a háromlábú *vasláb* alá raktak. Ha vége volt a főzésnek, és a parázsra tovább már nem volt szükség, a parászat a padka végébe épített *katlanba* söpörték, ahonnan – miután teljesen elhamvadt – kihordták a *ganéra*.

– És mivel tüzeltek az ilyen „tábori”, hogy ne mondjam, „barlangi” körülmények között? – tehetnénk föl a kérdést jogos kíváncsisággal.

Az első világháború végéig igencsak *árvaganéval*, vagyis a marhák legelőn elhullajtott trágyájával. Ezt előbb összeszedték, *légázolták, a napon megszáritották, oszt akkor szépen négyszületékbe kivágták ásóval. Mikor főzni kellēt, akkor a gyereknek:*

– *Hozzá bē, fijam, egy-két darabot!*

A szobák mennyezete ebben az időben még gerendás volt. A szobák konyha felé eső sarkában állt a konyhából fűthető öblös, búbos *banyakemence*, a gyerekek számára télidőben biztonságot jelentő és meleget árasztó *kuckóval* és az öregek számára ücsörgésre, hátmelengetésre alkalmas *padkával*.

A kemence átelleni oldalán, a *nagyház* utca felé eső sarkaiban álltak egymással szemben a magasra vetett ágyak. Közöttük, a szoba közepén hosszúra állítva az asztal két oldalán két-két támlás székekkel. Az utcára néző két ablak alatt (ha volt) a kanapé, esetleg virágállvány. A szoba negyedik sarkában, az ajtó mögötti részen állt a háromfókos *sublót* szépen *slingelt, kilukbacaknizott* fehér terítővel leterítve, és a ház asszonyának becsesebb

üvegpoharaival, féltettebb bögréivel, *findzsáival* telerakva. A sublótót a századforduló tájékán a *sifanér* vagy másik nevén a *fennálló* váltotta fel.

A falakon néhány fénykép, tehetősebb családoknál egy-két olajnyomat, katolikusoknál szentkép, *Házi áldás* és – ha tellett rá, akkor – *sétálás falióra*.

És amíg a ház (típusa, szerkezete, építése) alig változott valamit a XX. század első negyedéig, feléig, addig a falukép szinte évről évre szépült, kiegészült. No nem belső lényegét tekintve, hanem külsőségeiben. A kertek, az udvarok, az utcák, a völgyek fái az évek, évtizedek múlásával kiterbélyesedtek, kilombosodtak, és a kezdeti kopárságot lombosításkor, ligetszerűségekké váltották fel, színesítve ezáltal a falukép kezdeti szürkeségét, egyhangúságát.

A falukép és a falusi ház is az 1960-as évektől sokat változott, mondhatnám: városiasodott. Az utcák járdáit, útfelületeit kibetonozták. Az udvarokat, háztartásokat vezetékes vízzel látták el, az esti homályt, éjszakai sötétséget már nem a mécses, illetve a különféle lámpák pislákolása, hanem a villanygömb fénye oldja, szünteti meg, az ismerősök közötti kapcsolattartást pedig a személyes találkozásokon kívül a telefon is megkönnyíti, lehetővé teszi. A XX. század végén nincs ház, háztartás rádió és televízió nélkül, de a közlekedést se lóháton, lovas kocsikon bonyolítják már, hanem kerékpárok, motorok és legfőképp személygépkocsikon, a teherszállítást pedig traktor vontatta pótkocsikon, teherautókon.

Megváltozott a lakóporta képe is. A régiebb típusú, a porta hosszához illeszkedő, kétereszes, tűzvéges házak mellett – sőt az átépítések révén azok helyett is – egyre szaporodnak a városias jelleggel bíró sátoros, padlásszobás, sőt emeletes házak. A portákon már nyoma sincs a paraszti gazdaságban oly fontos szerepet játszó melléképületeknek: *istállóknak, ólaknak, góréknak, fészereknek*. Szaporodik viszont azoknak a régi udvaroknak a száma, amelyekben a vagyont, az életet jelentő istálló, ólak üresen tátognak, jelezvén, hogy az idősebbeket felváltó ifjabb nemzedék életformát változtatott.

Mindez persze nemzedékek szívós kitartása, buzgó szorgoskodása árán jutott ideig. Az új életre vállalkozó idetelepülők csakúgy, mint utódaik – ha lassan is, de állandóan – gyarapodtak. Gazdasági fejlődésükben látványos változást először az 1848 utáni birtokrendezés, illetve az úrbéres robottól való megszabadulás hozott. A nyomásos gazdálkodás felszámolása, a kihasználatlanul heverő parlagok feltörése, a kapitalizálódó gazdálkodás falun is érzékelhető lendülete őseinknek az új lehetőségekhez való viszonyulását is befolyásolta. Az 1870-es években végrehajtott tagosítással végképp eltűntek a legelők és ugarföldek. A hónapokig elhúzódozó nyomtatást a hetek alatt befejeződő gépi cséplés váltotta fel, a szárazmalmokat pedig az

1891-ben örölni kezdő gőzmalom tüntette el. A kapitalista gazdálkodás lendülete a lakosság mentalitását is befolyásolta. Folyamatosan szaporodtak a kisipari műhelyek, temetkezési és kiházasító egyesület, valamint önszegélyező egyesület alakult, sőt 1907-ben az Országos Központi Hitelszövetkezet keretében egy virágzó hitelszövetkezetet is létrehozta.

Felgyorsította a falu gazdaságának vérkeringését, ezáltal pedig fejlődését az 1869-ben megépült, és Pacsért a határa nyugati szélén érintő alföld–fiumei vasútvonal szegec–szabadka–zombori szakasza, az 1895-ben elkészült és a falut a közepén átszelő bajmok–ómoravici kövesút, de még inkább az 1908-ban átadott és közvetlenül a falu keleti szélén elhaladó szabadka–cservenka–hódság–újgombosi vasútvonal, közismertebb nevén az Angyal Bandi. Nem csoda hát, ha Pacsér a XX. század első évtizedeinek dinamikus éveiben két vasútállomásával valóságos vasúti csomópontnak számított, ahol a vidéki piacra is termelő kisipari műhelyek mellett gőzmalom, két szikvízgyár, két tejfeldolgozó üzem és egy (állítólag Bécsbe is, Pestre is szállító) szeszgyár üzemelt.

A gazdasági fellendülés természetesen szellemiekben is realizálódott. Egyre több pacséri került középiskolába, szerzett egyetemi oklevelet és jutott el a szélrózsa minden irányába mint pap, tanító, tanár, orvos, bíró, ügyvéd, mérnök. Közülük dr. Csányi József éppen a kibocsátó Kisújszállásra került vissza orvosnak.

A gazdasági fellendülés éveiben a múzsák is meglátogatták Pacsért. Gondoljunk csak a XIX. századvég jeles prózaírójának, a nagy tehetségű, de fiatalon elhunyt Papp Dánielnek, Ómoravica szülöttjének pacséri vonatkozású történeteire, és az aljegyzőség mellett helytörténeti kutatásokkal és megyei jelentőségű folyóirat-szerkesztéssel is foglalkozó Dudás Ödönnek pacséri éveire.

Úgy vélem, azt is itt kell megjegyeznem, hogy ez idő tájt a pacséri nemesek közt akadt egy olyan tudományt pártoló egyén is, név szerint Pacséri Szutsits Lajos földbirtokos, aki tizenhét évesen az 1848/1849-es szabadságharc honvéd főhadnagya volt, és aki 1882-ben halála esetére a pacséri határban fekvő és telekkönyvileg a nevére szereplő összes ingatlan vagyont, azok összes járulékaival és tartozékaival együtt, a Magyar Tudományos Akadémiára hagyományozta.²

² Állt pedig ez a következőkből: 1. Egy ház 1100 négyszögöl beltelekkel és 9 hold kerttel, 2. Egy ház 2 hold 912 négyszögöl beltelekkel, 3. Egy 316 négyszögöl ház-hely, 4. Egy szárazmalom 78 négyszögöl beltelekkel, 5. Szántó föld 95 hold 1296 négyszögöl, 6. Szőlő föld 10 hold 786 négyszögöl, 7. Kaszáló, 8. Legelő 2339 hold, 9. A közbirtokossági kocsmában és mészárszékben rész.

Csakhogy 1914-ben kitört a háború, és nyelte, vitte a hadköteles férfiakat. A 2265 református, 39 evangélikus, 1378 görögkeleti, 1179 római katolikus, 5 görög katolikus, 56 izraelita és 130 egyéb vallású, összesen 5052 lelket számláló Pacséról csak a református egyház tagjai közül 1914-ben 205, 1915-ben 108, 1916-ban 40, 1917-ben pedig 23 katonai szolgálatra alkalmas férfit, sok esetben családapát, akik után feleségek, apróbb-nagyobb gyermekek maradtak itthon. A falu meg csak ürült, ürült, munkaképes férfiakban fogyatkozott. Az itthon maradottak lelkét egyre inkább az foglalkoztatta, mi lesz a jövő évi terméssel, hogyan lesznek földjeik megművelve. Közben jöttek a hírek: ez is elesett, amaz meg fogságba került, megint mások messze idegenben, kórházakban várják sebeik gyógyulását. Az itthoniak közül egyre többen öltöttek gyászt. Eltűnt a jókedv, a nótás gondtalanság, képzeltetés gyötörte a szíveket.

S talán a jótét helyébe jót várj gondolat készítette Arany Gusztáv református lelkészt arra az elhatározásra, hogy kezdeményezze a hadba vonultak itthon maradt családtagjainak gondozását és egy kórház felállítását negyven ágygal. Szándéka megvalósítása érdekében értekezletet hívott össze, és felszólította a község asszonyait, lányait, hogy akik a sebesültek ápolására vállalkoznak, járjanak el egy ápolónői tanfolyamra, melynek vezetésére a községi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám örömmel vállalkozott. A tanfolyam három hétig tartott, és elvégzői közül harmincöten jelentkeztek szolgálatra. A jelentkezőket hetes csoportokba osztva félnapos szolgálati időbeosztással készenléti állományba helyezték, majd ajánlatot tettek a hadügyminisztériumnak, hogy saját költségükön készek Pacsér községben egy negyvenágyas kórházat felállítani, és az ide küldendő sebesülteket minden költség megtérítése nélkül, teljesen ingyenes orvosi ellátásban részesíteni és élelmezni. Az ajánlatot a hadvezetőség lelkes köszönettel elfogadta. A kórház elhelyezésére az üresen álló református kántorlakást és a Népház nagytermét ajánlották fel, majd rendezték be. Az első csoport, negyven sebesült hadfi, 1914. szeptember 8-án este érkezett a faluba. Poros, sáros, bekötött fejű, felkötött karú, mankós, fél lábú idegenek. Öt-hat magyar, a többi osztrák, német, lengyel és szerb. 1914 végéig 139 sebesültet, 1915 végéig 220, 1916 végéig pedig már 345 sebesültet és beteget ápoltak, gyógyítottak a lelkiismeretes, odaadó és szeretetet sugárzó pacséri önkéntes ápolónők a falu orvosával az élen. A negyedfélszáz ápolt és gondozott hadfi közül csaknem száz volt a pacséri, akiket a Községi Segélyező Egyesület vezetői, a hadikórház irányítói más kórházakból kérvényeztek haza.

A hadvezetés nagy elismerésével is büszkélkedhető kórházat háromévi sikeres működése után 1917. május elsején fel kellett oszlatni, mert a köz-

ségi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám Péterrévére távozott, és az orvos nélkül maradt kórház nem működhetett tovább.

Az eseményekkel párhuzamosan (1914-ben) megalakították a Magyar Vöröskereszt Egylet pacséri fiókját is. Első elnökévé Arany Gusztáv református lelkészt, helyettesévé, alelnökévé pedig feleségét, Arany Gusztávné Fejes Ilonát választották. Az alelnök asszonyt az ápolás körül szerzett érdemeiért 1916-ban a II. osztályú Hadiékiértményes Vöröskereszt Díszjelvényével tüntették ki.

Szomorúbb esemény, hogy a háború harmadik évében, 1916 folyamán „édes hazánk védelmére” a hadvezetőség leszereltette és elvitette a templomok tornyából a harangokat. A református templom nagy- és kisharangját tavasszal, a katolikus templom kis- és nagyharangját pedig főpásztori engedéllyel félórai búcsúharangozás és ünnepélyes szentmise után szeptember 6-án.

Arany Gusztáv lelkipásztornak egyébként nagy szerepe volt Pacsér község különféle (anyagi, egészségügyi, kulturális) ügyeinek rendezésében, alakításában, gazdasági életének fejlesztésében, valamint külső szépségének előmozdításában is. A már említett hadikórházon, hitelszövetkezeten és az 1945-ben – nem tudni miért – lebontott népházon kívül a mai napig az ő emlékét őrzi az orvoslakás (ma diszkó), az első artézi kút és a tágas piactér (ma korzó).

Hogy ezen tevékenységeiért vagy valami másért, de tény, hogy az impériumváltással berendezkedő új hatalom Arany Gusztáv lelkészt különféle kihallgatásokkal, bíróság elé citálással nyaggatta, naponkénti jelentkezéssel zaklatta, és végül – huszonnégy órai haladékot adva – 1922. július 8-án kiutasította az országból.

A századelőre kialakult helyzeten – figyelmen kívül hagyva a háború okozta nehézségeket és az 1919-es impériumváltást – az 1945-ös fordulatig jóformán semmi sem változott. Az 1945-ös fordulat hozta új gazdaságpolitikai elképzelés azonban „komolyabb” iparfejlesztési próbálkozásokra készítette a falut. Az első vállalkozás, amibe a háború utáni új társadalmi-gazdasági viszonyok közt belekezdtek, a téglagyár felépítése és a téglagyártás megkezdése volt. Nem igényelt ugyan nagyszámú szakképzett munkást, inkább csak betanított és segédmunkásokra volt szüksége, mégis alig volt jövedelmező, és hamarosan fel kellett számolni. Hasonló sorsra jutott két másik vállalkozás: a kelmefestés és a hordógyártás is. Nem ment, és hamarosan becsukta kapuit a cipész- és az asztalosszövetkezet, illetve a női varroda is. Az ötvenes évek végére befuccsoltak a mezőgazdasági termelők szövetkezetek, amelyek tagságát – elsősorban – nem az önkéntes személyi és vagyoni társulás toborozta, hanem a különféle módon történő kényszerítés.

A helyükben létesült új földműves-szövetkezet már egészen új elvek alapján szerveződött, és fennállásáig, azaz a kilencvenes években bekövetkezett új változásokig a falu igazi jötevőjeként működött (különösen Bíró József igazgató irányítása alatt), mert azonkívül, hogy kenyérkereseti lehetőséget nyújtott több mint kétszáz dolgozójának – biztosítva ezáltal csaknem annyi család megélhetését –, anyagi részt vállalt a faluban tevékenykedő egyesületek, intézmények működési költségeinek kiegészítésében is.

Ami a földműves-szövetkezet mellett életképes, sikeres és a közösség szempontjából nagyon is hasznos, csaknem másfél évtizeden át jövedelmező vállalkozásnak bizonyult, az a csaknem négyszáz vidéki és helybeli dolgozónak megélhetést biztosító építőipari vállalat volt. Hogy már nincs, illetve, hogy 1974-ben elkerült a faluból (Topolyára, a központba telepítettek), azt nem a pacseriak akarták, nem is az ott kereseti lehetőséghez jutó helybeli és vidéki dolgozók; egy „magasabb” célkitűzéseket szolgáló (és azóta rég nyilvánvalóvá vált téves) gazdaságpolitikai átszervezésnek volt a következménye. Ez a politika eredményezte egyébként azt is, hogy bukása után a falu azt is megérhette, hogy a XX. század hetvenes éveiben integrált (közösbe kényszerített) saját tulajdonú ingatlan vagyont, a nyereséges vendéglátó üzemként működő egykori Beograd kávéházat, a valamikori menzát az új század első évtizedében, mint idegen tulajdont, jó pénzért (20 000 euróért) visszaválthatta, és részben saját, részben pedig tartományi eszközökből (2007–2008 folyamán) renováltathatta.

A regionális oktatási központnak szánt és több mint huszonhárommillió dinárért helyreállított épület küllemében ma a falu egyik legszebb építménye. Nemcsak kiegészíti a 2006–2007 folyamán épült inkubátorházaként emlegetett vállalkozók háza és a valamikori Nagy Béla kereskedő házából, boltjából kialakított, és 2005–2006 folyamán felújított faluháza alkotta épületegyüttest, de impozáns külsejével az együttes legszebb része is. Emeli a látvány szépségét, és kellemesebbé teszi a központban való sétát, a regionális oktatási központtal szembeni korzó rendbetétele (2009), valamint a korzó elején, az oktatási központ átellenében épített, a helyiek által csobogónak nevezett látványkút (2009).

Szóvá tehetném még a helyiek vágyát, álmát megvalósító melegvizet gyógyfürdő létrehozásához szükséges első lépésnek a megtételét. 2008 őszén fúrni kezdték, és 2010 februárjában 1400 m mélységben meg is találták és fel is buggyantották a percenként 500 liter 75 °C-os vizet adó forrást. A folytatásra azonban pénzhiány miatt várni kell. 2010-re már elkészült a futballpálya fedett lelátója, valamint a telefonhálózat korszerűsítése. Az egész falut behálózó telefonvezetékeket a föld alá helyezték, és

a régi előfizetők rákapcsolásán kívül lehetővé tették valamennyi ház számára a bármikori hálózatra való csatlakozást. Ez utóbbival egy időben került sor a gázvezeték lefektetésére is. Ezt is úgy végezték, hogy ha egyszer megérkezik a faluba a gáz, bárki bármikor bevezetetheti, mert a vezeték ott van a háza előtt.

2011-ben még egy új létesítménnyel gyarapodott a falu. A valamikori Faragó-kocsmá, amely a vagyonekhozásig közkedvelt kocsmája, színpaddal is rendelkező bálterme volt a pacsériaknak, egy ideig pedig agitprop célokat szolgált, majd éveken át üresen kongott, rogyadozott, míg végül a század utolsó évtizedeiben a szabadkai székhelyű Trgopromet kereskedelmi vállalat kibérelte, és vegyeskereskedést nyitott benne. A használat folyamán szükségessé vált átalakítások, toldások-foldások a végén azt eredményezték, hogy az összeomlással fenyegető épületet 2010-ben lebontották. Az üressé vált telken egy új, korszerű, minden igényt kielégítő önkiszolgáló épült, és nyitotta meg kapuit a vásárlók előtt 2011. augusztus utolsó szombatján.

Ami az előbbieknél során kétségbe vont központosítási politika hasznosságáról mindenképpen elmondható, és egyértelműen a javára írható, az az, hogy 1970-ben fölépült egy új, nyolc tantermes, igazgatói, titkári, tanári és könyvtárszobával, konyhával, ebédlővel, négy szaktanteremmel, két szertárral, vezetékes vízzel, központi fűtéssel és a szükséges kiegészítő egységekkel ellátott emeletes iskolaépület. Hozzá hasonló beruházásokra – amint már fentebb említettem is – csak az új század első évtizedében került sor.

A hetvenes évek második fele, pontosabban 1977. március 5-e egy új, azóta évi rendszerességgel megrendezésre kerülő kultúresemény elindításáról is emlékezetes marad. Az említett napon ugyanis a pacséri művelődési egyesület citerazenekarának kezdeményezésére és az Újvidéki Rádió magyar népzenei osztályának a támogatásával Durindó címmel Pacséron kerítették sort a vajdasági citerások első találkozója. A Durindó azóta a Gyöngyösbokréta rendezvényeivel párhuzamosan Vajdaság évente megrendezésre kerülő népzenei fesztiváljává fejlődött.

Nem hagyhatom említetlenül, hogy 2006 óta Pacsérnak helyi televíziója van. Nézőit napi rendszerességgel tájékoztatja a helyi és környékbeli eseményekről, érdekességekről.

Befejezésül egy kurta pillantás a vállalkozások alakulásáról.

A II. világháború után kialakult társadalmi viszonyoknak, illetve a szocialista szemléletű gazdálkodásnak köszönhetően a XX. század második felében Pacséron is átalakult a korábban oly híres és virágzó kisipar. A műhelyek rendre becsuktak, és aki továbbra is a tanult mesterségét akarta

folytatni, az vagy a közeli Szabadka, Topolya és a szomszédos Moravica megfelelő nagyüzemeiben, gyáraiban, vagy a környékbeli állami és mezőgazdasági birtokok, illetve a helyi építőipari vállalat, valamint földműveszövetkezet különféle gazdasági egységeiben (géppálmás, építőipari egység stb.) vállalt munkát, folytatta a tevékenységét, de már mint szakmunkás és nem kisiparos; vagy foglalkozást váltva – földművelés, háziasszonykodás – a szakmát mint kiegészítő tevékenységet engedély nélkül, fusiban, kontár módra művelte. A szakmában maradók közül is többen – ha a lakossági igény vagy szükséglet úgy kívánta – munkaidejük lejárta után, szabad idejük rovására alkalmi munkát vállaltak. Így aztán nem meglepő, hogy a munkaképes lakosság 80–90 százaléka a XX. század második felében is kizárólag a mezőgazdaságban, illetve a mezőgazdaságot kiszolgálóan tevékenykedett, abból élt. A többiek az úgynevezett tercier szektorban (a nem anyagi szolgáltatások szférájában), amilyen a kereskedelem, az oktatás, az egészségügyi ellátás, a közigazgatás, a posta, a bank stb. foglalkoztak, ott keresték kenyerüket. A 14 000 holdas határ 20%-a még a XX. század utolsó negyedében is társadalmi tulajdonban levő nagybirtok volt, a többi kisebb-nagyobb magángazdaság. A kilencvenes évek elején a háborús kifejtetbe torkolló átalakulás miatt szinte minden csak tengődött, vegetált; várta, remélte a szebb, a boldogabb holnapot.

A XX. század utolsó évtizedének eseményei és a XXI. század reményt keltő változásai mintha új erőt, új lendületet adtak volna a lélekszámban egyre inkább fogyatkozó közösségnek. Vezetői az egyre szaporodó és aktívan tevékenykedő társulások, egyesületek, egyesülések támogatásával, közreműködésével kezdeményeznek, szerveznek, kiviteleznek, és munkájuk eredménye, hogy a falu napról napra változik, megújul, szépül, utcáin, terein, a falu nyugati szélén kiépített pihenőjével idegennek, ittlakónak egyaránt kellemes élményt nyújt.